

FILOSOFIE TUSSEN GRIEPREMEDIES EN BEER- RUIMDATUMS IN HET HUISHOUDBOEKJE (1919 -1937) VAN LEONIE DE WITTE

Luc Devriese

Samenvatting

Het huishoudnotitieboekje van Leonie De Witte, samengesteld tijdens het interbellum, geeft een verrassende inkijk in het complexe intellectuele leven van een schijnbaar eenvoudige vrouw opgegroeid in een arm arbeidersgezin. Ze was eerst 'fabriekswerkster', daarna winkelbediende en eindigde haar actieve leven samen met haar man, oorspronkelijk letterzetter, in een beenhouwerij - slachterij. Het boekje geeft niets rechtstreeks prijs omtrent haar persoonlijk leven, maar steekt, tussen allerhande praktische notities, vol citaten, overwegend van het stoïcijnse pessimistische type. Haar ongelooflijke ontwikkeling dankte deze vrouw vermoedelijk aan het leergierige milieu rond de stichters van Vooruit, waar niet enkel haar man Frans Seffers actief was, maar ook haar schoonbroers Edmand van Beveren en Jan Foucaert, en vooral haar broer Pol De Witte, bekend om zijn dissidente 'Geschiedenis van Vooruit' en zijn memoires 'Alles is omgekeerd'. Dit laatste, postuum uitgegeven werk, onterecht in de vergetelheid geraakt, geeft een sober, maar aangrijpend beeld van de leefomstandigheden waarin Leonie opgroeide.

Inleiding

Leonie De Witte (1858 - 1939) werd geboren als zesde kind van twaalf (negen opgroeiend), in het Kalkstraatje (nu omgevormd tot Jozef Plateaustraat), in de indertijd beruchte Bataviawijk. Hoewel beide ouders als spinners in die tijd tot de betere categorie van de textielarbeiders behoorden, woonden ze daar in een van de armste en beruchtste buurten van Gent. Pol (Polydoor,

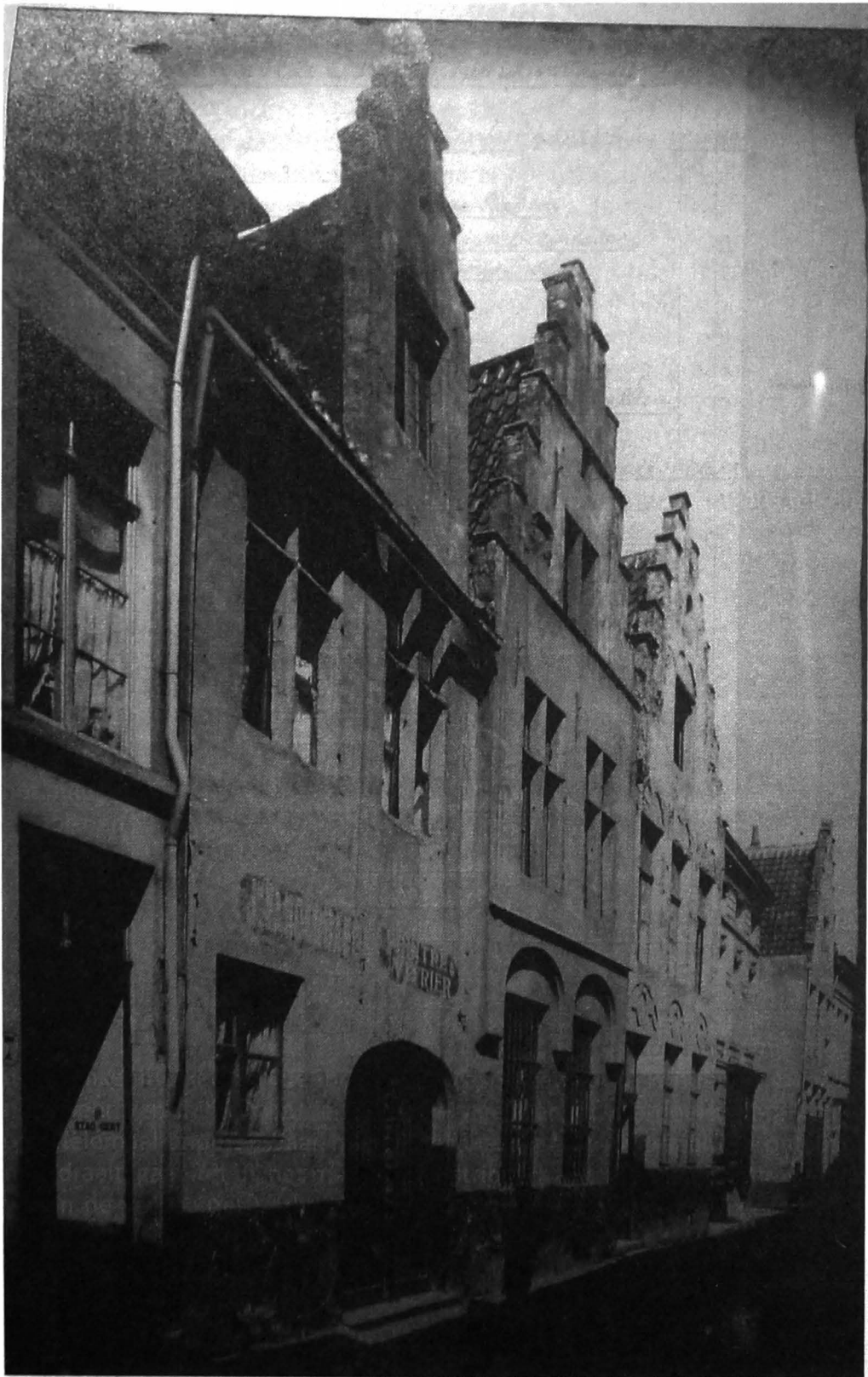
Paul) De Witte, gekend om zijn vete met Edward Anseele en zijn dissidente, opzienbarende *Geschiedenis van Vooruit* (1898) was een oudere broer van Leonie. Hij beschreef in zijn postuum uitgegeven gedenkschrift *Alles is omgekeerd* hoe het er daar aan toeling. Het is een zeldzaam en aangrijpend getuigenis¹. De eerste hoofdstukken van dit veel te weinig gekende werk zijn als het ware ‘verplichte lectuur’ voor eenieder die wil weten hoe het er in een dergelijk milieu in die tijd aan toe ging.

Ongewoon curriculum

Pol liep slechts vier jaar school, maar de leesverslaafde jongen ontwikkelde zich door zelfstudie. Vermoedelijk gebeurde hetzelfde met zus Leonie. Hoewel Pol niets loslaat over zijn zussen, kunnen we heel wat afleiden uit wat hij schrijft over de leefomstandigheden van de familie. Die geraakte in moeilijkheden door de drankzucht van de vader en door het grote kinderaantal. Reserves hadden ze niet. Tijdens de katoencrisis van 1862 werd het gezin verplicht te verhuizen uit de Godshuizenlaan, waar het nog maar kort woonde. *Na lang zoeken*, schrijft Pol De Witte, vond het *een kamer te huur in de Lange Schipgracht, in een huis waarin reeds vier gezinnen gevestigd waren. Het was midden in de winter toen we er heen trokken. We leefden daar met acht mensen in één plaats, waar moest gekookt, gewassen en geslapen worden.(...) ‘Hoe we toen niet allen verhongerd zijn, zou ik niet kunnen zeggen’, zei moeder dikwijls naderhand.* Leonie was toen vier - vijf jaar oud.

Over schooltijd van Leonie De Witte weten we niets, maar die zal wellicht nog minder om het lijf gehad hebben dan die van haar broer. Eerst nog in het Verkenstraatje wonend, verhuist ze naar Korte Schipgracht waar ze na de dood van haar ouders inwoont bij Edmond Van Beveren, schildersbaas en socialistisch voorman, gehuwd met haar zuster Camilla. In 1888 trouwt Leonie met Frans Seffers (1858 - 1933), zoon van een smid uit de Savaanstraat en letterzetter. Hierbij moet aangestipt worden dat letterzetters en andere werknemers in het drukkersambacht in het algemeen goed ontwikkeld waren. Het koppel vestigt zich in het Nieuwland. Nadat Leonie eerst nog als ‘fabriekswerkster’ te boek stond (1876), wordt ze in die periode aangeduid als ‘winkeldochter’, ‘boutiquière’ en ‘demoiselle de magazin’.

Over de beroepsloopbaan van Leonie De Witte kon er buiten de luttele aanduidingen in het archief Burgerzaken van de Stad Gent, niets definitiefs terug gevonden worden. In elk geval was Leonie geen gewone fabriekarbeidster, zoals haar moeder. In welk type winkel ze werkte, kon niet achterhaald worden. Was het bij Vooruit, toen nog op de Garenmarkt (nu Edward Anseeleplein), in de coöperatieve organisatie waarin niet enkel haar broer, maar ook haar man en twee schoonbroers van meet af vooraan stonden²?

Afb. 1: De Lange Schipgracht (ongedateerd, digitale collectie A. Brysse). Het huis waarin het gezin De Witte, (acht personen!) één kamer bewoonde, stond naast het laatste huis rechts, net niet weergegeven op de foto.

62

Afb. 2: De Korte Schipgracht 1-7 (feb. 1940, SCMS 3135, SAG), waar Leonie De Witte als jong meisje kwam inwonen bij haar zus en haar schoonbroer Edmond Van Beveren in een van de hier getoonde huisjes.

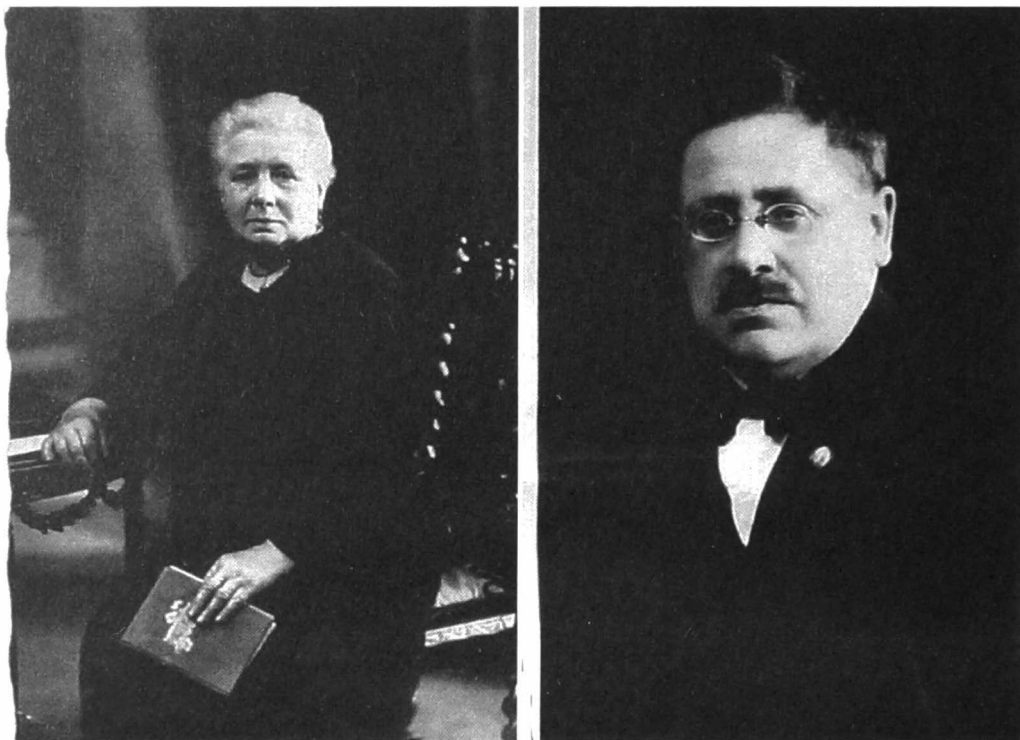
Seffers zelf was erg actief in de prille socialistische beweging. Opgeleid als letterzetter bij Vanderhaeghen, uitgever van de Gazette van Gent, stapt hij over naar het dagblad Vooruit, waar hij meesterknecht wordt en redacteur. Hij ondertekent mede de stichtingsakte en is in 1883 - 1885 beheerder van Vooruit. Hij treedt op als militant en spreker, wordt lid van de vrijdenkersbond en stelt zich kandidaat voor de werkrechtensraad en in 1894 voor de provincieraad. Maar twee jaar later breekt Pol De Witte om onduidelijke redenen met Anseele en wordt ook Seffers als dissident beschouwd³. We mogen aannemen dat Leonie net als haar man meegesleurd werd in de affaire rond broer Pol.

Afb. 3: Het huis in de Jan Verspeyenstraat (foto Willy Rouquart, 2013) waarin Leonie haar notities neerschreef. De gevel was in haar tijd vrijwel zeker bepleisterd.

Volgens Guy Vanschoenbeek, die de personages uit deze periode in de geschiedenis van Vooruit intensief bestudeerde, zijn ook de redenen van het verdwijnen van Frans Seffers uit de beweging niet al te duidelijk. Hij zou van mening verschillen over het collectivisme en de coöperatie. Het feit dat hij zelfstandige wordt, laat vermoeden dat Seffers gaandeweg genoeg krijgt van het socialisme. Hij verhuist met zijn vrouw naar de Jan Verspeyenstraat, een

toen nog relatief nieuwe straat in het vroegere Groot Begijnhof, waar hij zich in de periode 1911 -1920 tot 'vleeshouwer' blijkt omgeschoold te hebben. Leonie staat dan te boek als 'vleeshouster'. In de periode 1921-1930 blijven ze in de dezelfde sector werkzaam, beiden als 'bediende in eene slachterij'. Frans wordt bestuurslid van een middenstandsorganisatie die nauw aanleunt bij de Vrije Burgersbond, in scherpe strijd verwickeld met Vooruit. Vanaf 1930 krijgt Frans, die toen nog drie jaar te leven had, het prestigieuze predicaat van 'eigenaar' opgespeld in het archief van Burgerzaken⁴. Blijkbaar was het koppel toen materieel in goeden doen. Dat kunnen we afleiden uit het aspect van de huizen in de Verspeyenstraat: ruime 'bediendenwoningen' met, naast kelder en zolder, drie volwaardige bouwlagen.

Afb. 4: Leonie De Witte en haar man Frans Seffers (foto ongedateerd, interbellum).

Het handboek

In januari 1919 sterft haar enig kind, de twintigjarige Camilla, en in datzelfde jaar begint Leonie aan haar huishoudbboekje. Door een gelukkig toeval bleef het bewaard. Hieruit blijkt hoe deze vrouw zich op een haast ongelooflijke manier bekwaamde in allerhande disciplines: schrijfkunst, talen (Frans, Engels, Duits, tot zelfs een woordje Latijn), geneeskunst (of wat daarvoor in die tijd moest doorgaan). Keukenrecepten, een beproefd onderdeel van dergelijke documenten, onderbreken totaal. Leonie besteedt ongewoon veel aandacht aan het financieel bestel, van muntwaarden over bedrijfsbelasting tot uitleg over beursverrichtingen. Dat strookt inderdaad met wat kan vermoed worden uit het curriculum van het koppel.

Afdeling VII. — Staatsh. v. Wijsgeerte, Godsdiensf, Stedige		Numm.
88		
Afdeling VII. — Staatsh. v. Wijsgeerte, Godsdiensf, Stedige		
Frans Van der hooven C.	Levensstudien	
Fransmakers S. J.	Verzekering tegen werkloosheid	2250
Fudemaacher Jac.	Onze grootste vijand	2025
"	"	1285
"	"	1027
"	"	1028
Rienzi	Kapitalisme en socialisme of atheïsme	
"	Joan Zouls het is enzooals het worden moet	1047
"	Kapitalistische maatschappij deel I, Socialist. maatschappij deel II	1048
"	"	1049
"	Christendom en socialisme	1045
"	"	1046
"	"	1048
Rommers O.	Een stem uit het volk. Sociale toestanden beproven	1055
Rousseau J. J.	Ideale, of gedachten over opvoeding	1064
Scherff A. E.	De quinesses van het socialisme	1095
"	La quinessence du socialisme	1095
"	"	1096
Schopenhauer A.	De vier hoeken eeren der wereld en haar bouwmeester	1096
"	Hulp te zelf!	1117
Smiles Samuel	"	1118
"	"	1119
Salvy E.	Karakter	
"	Principe et raison d'être du capitalisme social	2023
Specht K. A.	Theologie en wetenschap of oude en nieuwe wereldbeschouwing	1144
"	"	1145
"	"	1146
"	"	1147
Storff J.	Het sociale vraagstuk opgelost (maatsch. metoorenen hindersdijel)	1167
"	Vrije handel of kapitalbescherming (bijdrage tot bestijding der sociaal-democratie)	1167
"	"	1168
Stuart John Mill	De slavernij der vrouw	2210
"	"	2210
"	Natuur en godsdiensf	1180
"	Over vrijheid	1181
Tohenjchowsky	Wet te deca!	1253
Afdeling VII. — Staatsh. v. Wijsgeerte, Godsdiensf, Stedige		89
Thomson A. Th. C.	Dames' verhouding tot het humanisme en zijn veranderinge	2089
"	Mohammed's Koran en de Arabische philoophie	2015
Tolstoj L.	Het koninkrijk Gods is binnen u	1274
"	Mijn bleek	1277
"	"	1278
"	Mijn geloof	2069
"	Pantheïsme en Christendom	1072
"	"	1273
"	Wat moeten wij doen	1279
"	"	1280
Traetta David	Het licht of de invloed van het Evangelie op de beschaving en het belang van 'menschen, voorafgegaan door een dichtschijfftermaal der overstroomingen door L. Van Bostel	1285
Troelstra P. J.	Van teel en vried (verspreide stukken 1892-1895)	2051
"	"	2052
Van der Hoek M. D.	Plato. Overzicht van zijn philoophie	2059
"	De Staat	2069
Vandervelde E.	Enquête sur les associations professionnelles d'ouvriers en Belgique (tome I et II)	1814
"	"	1814
Van Eyckte Julien	Le collectisme	2216
"	Le socialisme et l'évolution industrielle	2216
Van Loo G.	De doozen der moderne maatschappij	1423
"	Bepreking der middelen ten stoffelijke versienlijke in zedelijke verbeetering der lagere volksklassen.	1423
Volney	De politiepen en beschouwing van de onverschillen der Staten gevolgd van de natuurlijke wet	1267
"	"	1415
"	"	1416
Voltaire	Essays complets, tome XIII, Essai sur les mœurs	1864
"	Essays complets, tome XIV, Essai sur les mœurs	1865
"	Essays complets, tome XV, Essai sur les mœurs	1865

Afb. 5: Een kijkje in het kataloogje van de Vrijzinnige Werkmansbibliotheek Gent. Boekerij nr. 2. Oud-boekerij van het Leesgezelschap der Wevers (1906). Meer dan waarschijnlijk haalde Leonie haar lectuur uit een dergelijke 'boekerij'.

Allermeest in het oog springend zijn echter de vele tekststukjes, verhaaltjes en gezegden met een uitgesproken filosofische achtergrond. De aantekeningen en overdenkingen zijn, op een enkele uitzondering na, onpersoonlijk, gaan zelden over concrete toestanden. Ergens schrijft ze wel: *Toepasselijk op de tijdsomstandigheden van de jaren 1930 - 31 - 32 - 33, uit Hamlet: The time is out of joint. De tijd is uit zijn hengsels gerukt.* En ook: *Het is zoo gek 60 jaar oud te zijn! Ik kan er me maar niet in thuis vinden en voor ik goed en wel geleerd zal hebben oud te zijn, ben ik dood. De laatste jaren gaan als een*

bliksem.

Leonie De Witte had in haar laatste levensjaren duidelijk een zwak voor pessimistische gedachten van het stoïcijnse type, op het randje af morbide. Ze schreef die met pen of potlood op in het notitieboek, zo te zien een restant van een kasboek⁵. Aanvankelijk overheersen daarin de huishoudelijke aantekeningen (vooral recepten voor allerhande kwalen en kwaaltjes, met ‘tegen de griep’ als eerste). Hier en daar geeft het opgeschrevene ook een inkijkje in de levensomstandigheden van het kinderloze gezin Seffers - De Witte⁶.

Tussen *remedies voor vallingen* en voor *gezwollen beenen* door staan eerst nog definities van magnetisme, hypnotisme en spiritisme opgetekend. Gaandeweg nemen de filosofisch getinte overpeinzingen meer plaats in, maar de dagelijkse beslommeringen van het huishouden blijven aanwezig, tot en met de data van het ruimen van de beerput des huizes. Die staan opgetekend achteraan het boek, samen met een indrukwekkende reeks overlijdens van vrienden en familieleden. Een aantal bladzijden worden ingenomen door een lang fragment *Den Bedelaar*, overgeschreven uit de spectatoriale geschriften van Karel Broeckaert (1798)⁷. De moraliserende aard van deze uiteenzetting in levendige dialoogvorm tussen een bedelaar, een bekrompen burgermannetje en een verlichte geest (veelbetekenend Bitterman genaamd) moet een sterke indruk gemaakt hebben op Leonie.

66

Het menselijk leven, de tijd, de dood

Een eerste notitie zet de toon. *Wat is de mensch? - Een slaaf des doods; een gast der aarde; een voorbij trekkende wandelaar! Een slaaf des doods want hij kan de hand des doods niet ontvluchten; een gast der aarde, want men vergeet hem spoedig; een voorbij trekkende wandelaar, want slapend zowel als wakend, bij het eten en drinken, bij alles trekt hij de dood tegemoet.*

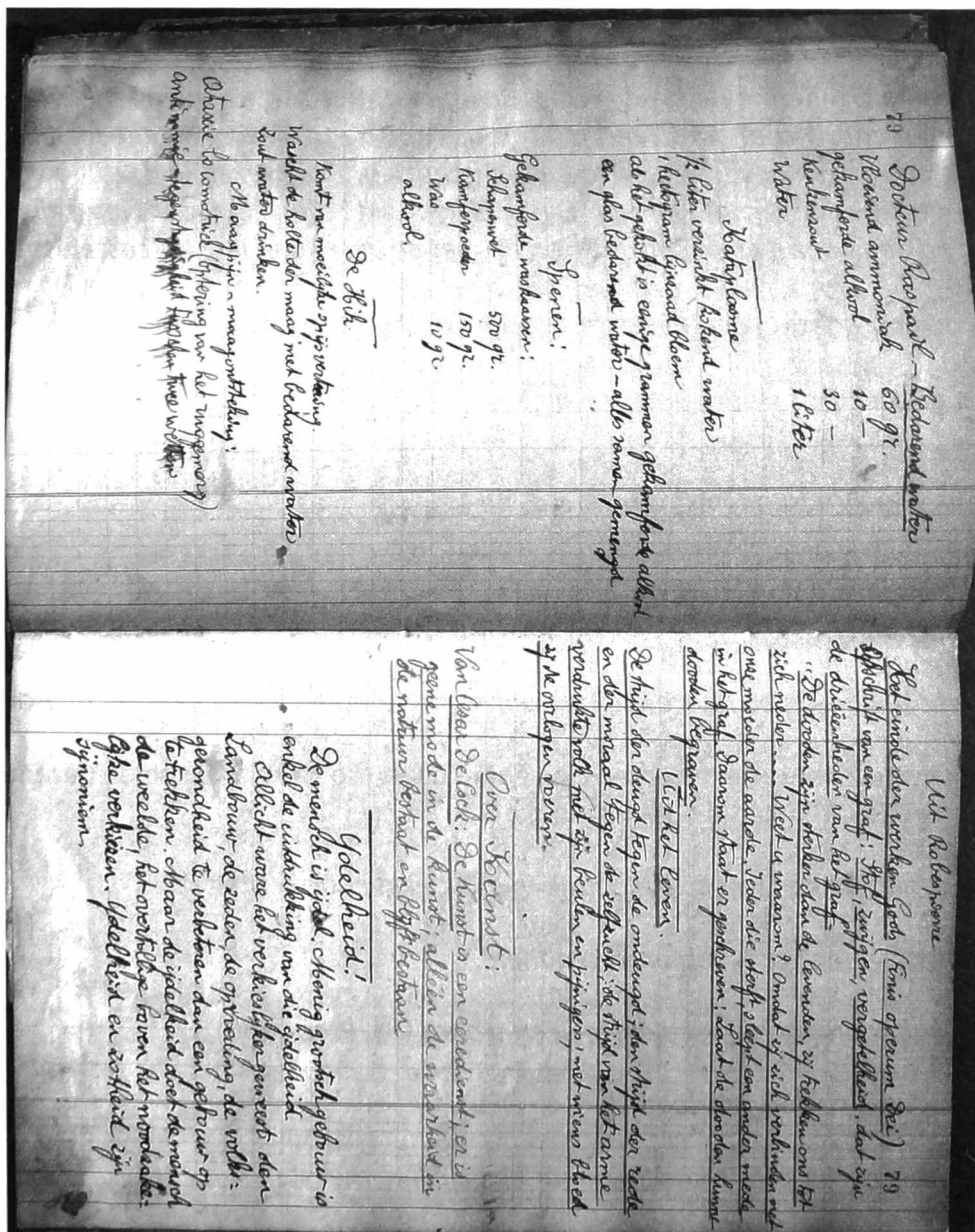
Van hetzelfde kaliber is een overpeinzing over de tijd: *Kent u de tyran die ons van onze wettige gevoelens berooft, de zachte banden verbreekt, de vrienden uiteenjaagt, de herinnering uitwisch, de menschen onverbiddelijk doodt... en die we toch niet blijken te vreezen? Die tyran is: tijd.*

Een nieuwjaarssoverpeinzing leidt niet tot opwekkende gedachten bij een nieuw begin: *Het jaar is nieuw, wij zijn oud. het jaar begint, wij gaan voort. Wij hangen aan den tijd, tot wij eindelijk vallen. het is de eeuwig val, waar we niet kunnen van opstaan. De vernietiging is volbracht.*

En het menselijk leven: *Het menscheijk leven is een echt drama! Het vangt aan met kreten, het eindigt met tranen. daar tussen in soms een lach, maar ook soms één orkest van laster en brutaliteit of van lof. En als het al gedaan is, valt het doek gelijk op het tooneel.*

Leonie was niet de enige die er zo over dacht. Vergelijk met wat broer Pol schrijft in de aanvang van een hoofdstukje in zijn memoires waar hij het heeft over zijn motief om zoveel mogelijk op te schrijven, nu hij nog kan⁸: *De mens is van bij zijn geboorte ter dood veroordeeld. Soms wacht de natuur, of het noodlot, vijftig, zeventig of nog meer jaar om het vonnis uit te voeren, maar uitvoeren doet ze het, want voor dit verdict bestaat er noch beroep, noch hof van verbreking.*

Afb. 6: Uit het huishoudboekje: Robespierre en 'ijdelheid', in het gezelschap van remedies tegen speen en hiek.

Menselijk handelen, de maatschappij

Hoe Leonie De Witte dacht over menselijke handelwijzen wordt duidelijk in het volgende. *Een Duitse historie: Der Karnickel hat angefangen; het konijn is begonnen. De Franschen hebben dat overgenomen; le lapin a commencé. Het is de historie van een heerschap dat met zijn hond over de markt wandelt, alwaar de hond een levend konijntje beetpakt. Vandaar politiebemoeiing, maar de heer vond een getuige die beweerde en dus verklaarde dat... het konijn begonnen was.*

In dezelfde teneur over het gerecht: *Selon que vous serez riche ou misérable, le jugement de cour vous rendra blanc ou noir. Het gerecht zou ene instelling moeten zijn die boven alle verdenking (staat), vrij van elken invloed, in volle geweten besluit! Is dat wel zoo? Destijds gebruikte men het woord klassejustitie, na den oorlog rasse(n)justitie en nu met de dienstweigeraars castejustitie.*

Zo ook bij Goethe, die Mefistoles in zijn *Faust* laat zingen:

Het gouden kalf staat immer recht

In bespottelijken luister

Aan zijn schitterenden kluister

Liggen vorst en volk geknecht

68

Een uit een andere, toch wel verrassende hoek: *Als de wijsgeren met hunne gedachten uit hun ivoren torens afdalen, beginnen de sacramenten op het altaar te dansen en de tronen (te) wankelen* (Leopold II: Les Carnets du Roi)

Ook de gezegden, de maximes die Leonie bijeen sprokkelt, bespelen dezelfde snaren. Ze laten aan duidelijkheid niets te wensen over:

Is het niet dwaas wijs te willen zijn in een gekkenhuis? (Multatuli)

De haat is een vorm van onwetendheid.

Het vaderland is een verdichtsel, een woord (P.J. Proudhon).

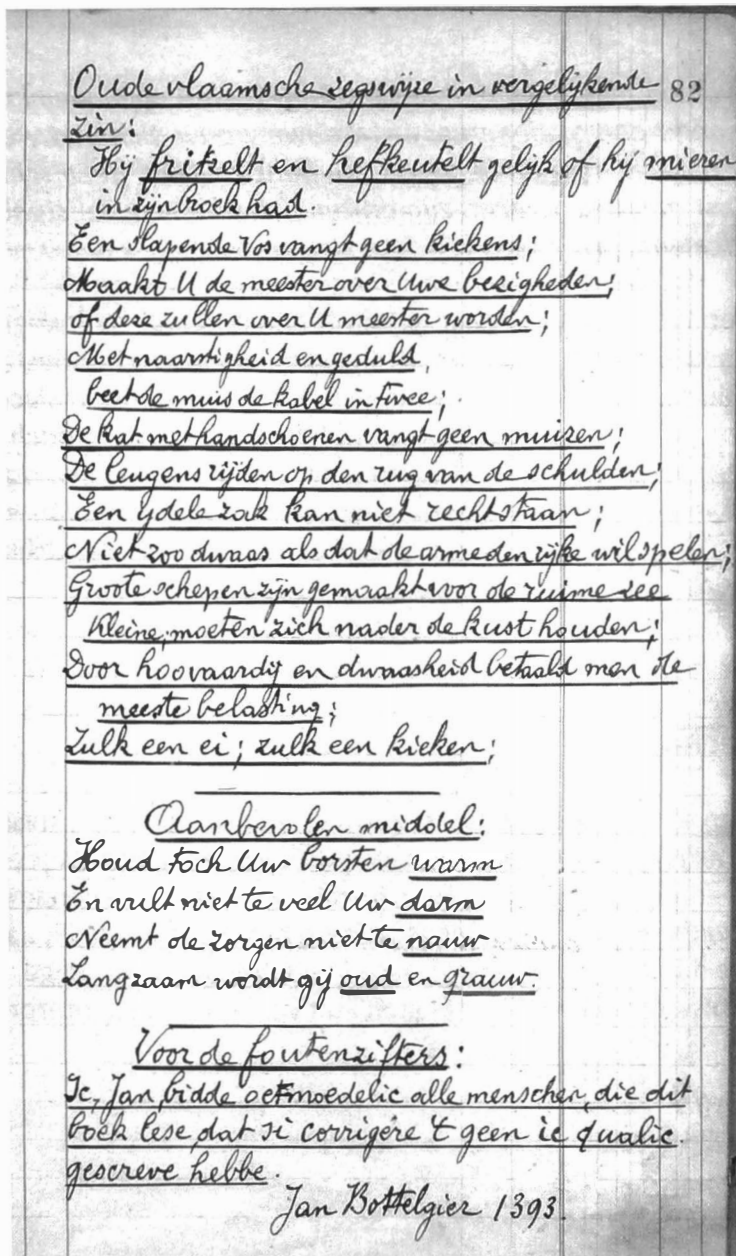
De roem is de zon der dooden.

Het geld is een goede knecht, maar een slechte meester.

Wie met gekken in vree wil leven, moet ze wat te kiezen geven.

Om een volk bij de neus te leien, moet u de dwaasheid van de dag vleien;

Of wel de bie de honingh maect, het is een ander die ze smaect (Vader Cats).

Afb. 7: Volkswijsheden samen met een 14de-eeuwse verzuchting ter attentie van 'foutenzifters', aan het einde van het boekje.

Als mijn soldaten dachten, bleef er niet één in het gelid (Frederik de Grote).

In het land van belofte sterft men van honger.

Blare lekt om gelekt te worden.

De woorden dienen om de gedachten te verbergen (Talleyrand)

Hoe te leven met dit alles in gedachten? Leonie schrijft een sonnet *Le bonheur du monde* van Christoffel Plantijn over, dat zelf terug gaat op antieke

voorbeelden:

Een nette woning, een gewin(ni)gen fruithof, zoeten wijn, weinige diensboden, een beperkt aantal kinderen, een trouwe vrouw, zich met weinig tevreden stellen, niet rekenen op de steun van aanzienlijken, geen schulden hebben, noch last met het gerecht, zijn driften beheerschen, zelfstandig denken en ook oordeelen...

Tot slot halen we nog een in haar geschrift een schaarse overweging aan die rechtstreeks in verband staat met de sociaal - economische toestand tijdens het Interbellum: *Alle offers die de rijken moeten brengen zijn slechts opofferingen die zij zich op weeldeartikelen hebben te getroosten; doch alle waardevermindering van het geld, die niet gepaard gaat met een daarmee in overeenstemming zijnde loonsverhoging, beteekent een daling van den levensstandaard der werkende klas.* Dat was iets wat Pol duidelijk meer bekommerde dan Leonie.

Slotbemerking

De hierboven aangehaalde citaten vormen een selectie die, misschien wel enigszins eenzijdig, de hoofdlijnen van Leonie's denken accentueert. De overige tekstfragmenten gaan in dezelfde zin, zijn minder pregnant, nietszeggend of moeilijk te begrijpen. Meestal is de bron niet duidelijk aangegeven. Het blijft hoe dan ook een raadsel hoe zo'n schijnbaar eenvoudige, nauwelijks opgeleide huisvrouw dergelijke teksten kon verzamelen en interpreteren.

* * *

Met bijzondere dank aan Willy Rouquart, die de aandacht vestigde op het in zijn familiearchief bewaarde notitieboek en foto. Hij stelde dit ter beschikking voor deze publicatie. Een van zijn overgrootmoeders was zuster van Leonie en Pol De Witte.

Noten

1. De Witte, P., *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden vroeger leefden 1848 -1918*, Postume uitgave Kritak, Leuven, 1986, pp. 265. Met noten en nawoord door H. Gaus en G. Vanschoenbeek.
2. Naast broer Paul, schoonbroer Van Beveren en echtgenoot Seffers was er nog schoonbroer Jan Foucaert, 'patriarch' zowel van de Broederlijke Wevers als van Vooruit (typering

van Foucaert in Vanschoenbeek, G. *Novecento in Gent*, AMSAB, Gent, 1995, p. 73).

3. Over Seffers: Vanschoenbeek, G., 1995, p. 186-187; Idem, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Universiteit Gent, 1992, Prosopografie, Bijlage 48, p. 212, 246, 249. Haus en Vanschoenbeek veronderstellen dat de oorzaak van de breuk karakterieel was. De Witte, die als jongen zelf in opstand gekomen was tegen zijn vader, kon niet leven met de autoritaire Anseele (nawoord bij de mémoires, p. 274).
4. Stad Gent. Archief Burgerzaken. 5e wijk, boek 4, f° 188; 3e wijk, Boek 5, F° 89; 3e wijk, boek 21, f° 5139 en 5022; 3e wijk, boek 25, f° 161; 2e wijk, Boek 63, f°46 – Boek 55 f° 52, 2e wijk, Boek 55, f°63. Huwelijksakte nr. 1136 in register 1888 M37 (961/1308).
5. Het boek telt 63 beschreven (waarvan enkele met knipsels beplakte) bladzijden en een paar losse papiertjes. Een digitale kopie is bewaard in de KBOV bestanden
6. Aankoop van meubilair en huishoudgerief in 1919: 1947,5 frank; spaarcentjes gestort in de periode 1922 – 1930: 1600 frank. Verder weinig cijfers. En een opmerking zoals: 'remedie om kolen langer te doen branden. Een handvol soda in een paar liter water laten oplossen en dan over de kolen gieten'
7. *Den Bedelaer* verscheen als een aflevering van het weekblaadje *Sysse-Panne* op 7 januari 1798 (18 Nivose, jaar VI). overgenomen in: Broekaert, K., *Borgers in den estamine*, heruitgave door A. Jacobs, Antwerpen, s.d., p. 5-12
8. De Witte, P. (uitg. 1986), p. 35.